

Magdalena Tomecka
Uniwersytet Łódzki

WPŁYW ZAPOŻYCZEŃ NIEMIECKICH NA GWARĘ GÓRNEGO ŚLĄSKA, ZE SZCZEGÓLNYM UWZGLĘDNIENIEM SŁOWNICTWA KULINARNEGO¹

Powszechnie wiadomo, że przenikanie się języków jest wynikiem kontaktów, które zachodzą pomiędzy poszczególnymi narodami. Są to między innymi: stosunki polityczne, kulturowe i społeczne. Przykładem obszaru, na którym mieszają się wiele języków jest Górny Śląsk – teren wielopłaszczyznowego zróżnicowania. Od wieków był to region, o który toczyły się walki, m.in. Polski z Niemcami. Przenikanie się wielu kultur ukształtowało oryginalną mowę mieszkańców Górnego Śląska, która zbudowana jest przede wszystkim na dwóch językach: polskim i niemieckim. Ponieważ Śląsk od II wojny światowej należy prawnie do Rzeczypospolitej Polskiej i jest traktowany jako jedno z szesnastu województw, dialekt śląski, w tym wszystkie wyodrębnione w nim gwary, opierają się na polskim systemie językowym, a występujące w nich elementy języka niemieckiego są traktowane jak zapożyczenia.

Celem artykułu jest ukazanie, jakie elementy językowe pochodzenia niemieckiego z dziedziny kulinariów wpływają na gwarę śląską, oraz w jakim stopniu gwara ta jest nadal utrzymywana i pielęgnowana na terenie Górnego Śląska. Na korpus, w którym została przeprowadzona analiza zapożyczeń, składają się jednostki leksykalne ze *Słownika Gwar Śląskich: godomy po naszymu, czyli po śląsku* autorstwa Barbary i Andrzeja Podgórskich.

¹ Tekst powstał na podstawie pracy licencjackiej autorki napisanej pod kierunkiem dr. hab. Witolda Sadzińskiego.

Adaptacja zapożyczeń niemieckich do gwary górnośląskiej

Wielu współczesnych językoznawców twierdzi, że nie istnieją tzw. czyste języki naturalne i żaden nie jest w stanie ewoluować w zupełnym odosobnieniu od innych (Mańczak-Wohlfeld 2006: 9). Obok procesów polegających na tworzeniu neosemantyzacji bądź neologizmów słowotwórczych lub frazeologicznych to właśnie zapożyczenia oraz derywaty słowotwórcze stanowią jeden z podstawowych sposobów poszerzenia płaszczyzny leksykalnej danego języka. Einar Haugen – amerykański lingwista i socjolingwista – twierdzi, że najczęściej zapożycza się do danego języka rzeczowniki, zaś rzadziej przymiotniki czy czasowniki, ponieważ jako społeczeństwo myślimy i posługujemy się w codziennym życiu konstrukcjami nominalnymi (1950: 224). Podobne zjawisko językowe jest zauważalne w gwarze górnośląskiej. Występujące we wspomnianym korpusie zapożyczenia (w większości rzeczownikowe) uległy adaptacji na czterech płaszczyznach językowych: **fonetycznej** (gwara śląska: *ajnlauf* – niemiecki: *der Einlauf*), **morfolologicznej** (gwara śląska: *Fisza* – niemiecki: *der Fisch*), **strukturalnej** (gwara śląska: *Bonbon* – niemiecki: *der Bonbon*) i **semantycznej** (gwara śląska: *schnelka* – niemiecki: *schnell*). Wpływ języka niemieckiego widoczny jest również w śląskich strukturach zdaniowych. Zapożyczone są w tym przypadku elementy gramatyczne i składniowe. Poniżej prezentuję niektóre z nich:

1) W przeciwieństwie do języka polskiego w gwarze Górnego Śląska i w języku niemieckim nie występuje rozróżnienie na czasowniki dokonane i niedokonane. By ukazać, że dana czynność została skończona, używa się niemieckiego przymiotnika *fertig*.

Przykład: gwara śląska: *On pojechał i fertig!* – niemiecki: *Er fuhr weg und fertig!* (Danczyk 2013: 305).

2) W hybrydzie, czyli tzw. zbitce wyrazowej, w której rdzeń czasownika pochodzi z języka polskiego, przedrostek czasownika rozdzielnie złożonego jest zawsze niemiecki.

Przykład: gwara śląska: *weźniesz raus wszystko!* – niemiecki: *Du nimmst alles raus!* (Danczyk 2013: 301).

3) Konstrukcja śląska: *mieć głód* została zapożyczona z niemieckiej: *Hunger haben*. Odbiega ona od polskiej wersji: *być głodnym*.

Przykład: gwara śląska: *Ja miała głód, wiesz?* – niemiecki: *Ich hatte Hunger, weißt du?* (Danczyk 2013: 304).

4) Zdania w gwarze górnośląskiej buduje się często według niemieckiego schematu: *haben* + *Partizip II* – czyli poprzez użycie czasownika posiłkowego i imiesłowa czasu przeszłego.

Przykład: gwarę śląską: *Ona miała sztyry lata poczty przerobione* – niemiecki: *Sie hatte vier Jahre bei der Post durchgearbeitet* (Danszcyk 2013: 297).

Interferencja językowa zachodząca między gwarą Górnego Śląska a językiem niemieckim

Zaprezentowane w powyższym podrozdziale przykłady wskazują na to, że znajomość języka niemieckiego ułatwi zrozumienie pojedynczych słów i konstrukcji zdaniowych występujących w gwarze Górnego Śląska. Pokazują też, że pojęcie „zapożyczenie” jest ściśle związane z transferem językowym. Termin ten oznacza przenoszenie struktur z języka wyjściowego do języka docelowego. To przenoszenie wzorców i schematów może mieć zarówno charakter pozytywny, jak i negatywny. Transfer negatywny jest określany interferencją językową (Polański 1993: 559–560). W literaturze fachowej znajdziemy wiele wyjaśnień tego terminu, jednak do najbardziej rozpoznawalnych należy definicja, którą stworzył Wilhelm Bondzio:

Pod pojęciem interferencji rozumiemy złamanie normy językowej pod wpływem innych elementów lub reguł językowych. Wyróżniamy tutaj interferencję interlingualną i intralingualną. W przypadku interferencji interlingualnej (międzyjęzykowej) chodzi o negatywny wpływ elementów lub reguł innego języka, a mianowicie przede wszystkim o szkodliwy wpływ języka ojczystego na język obcy lub języka obcego na język ojczysty. W przypadku natomiast interferencji intralingualnej (wewnątrzjęzykowej) chodzi – w przeciwieństwie do interferencji interlingualnej – o naruszenie normy językowej pod wpływem elementów lub reguł tego samego języka. W ten sposób wcześniej wyuczone lub częściej używane elementy lub reguły językowe wpływają na później wyuczone lub rzadziej używane. Dotyczy to nie tylko języka obcego, ale i również języka ojczystego (Bondzio 1980: 204–206, tłum. Tomasz Maras).

Warto podkreślić, że nie możemy mówić o jednym typie interferencji językowej, bo przebiega ona na wielu płaszczyznach, m.in. morfologii, syntaktyki, leksykografii czy grafematyki (Maras 2009: 198). Badania tego aspektu pomiędzy językiem niemieckim a gwarą Górnego Śląska (zaprezentowane w dalszej

części artykułu) pokazały, że najwięcej przykładów znaleźć można w zakresie interferencji leksykalnej. Są nimi kalki językowe – tzw. fałszywi przyjaciele tłumacza (odpowiednio w każdym języku, np.: niem. *Falsche Freunde*, ang. *false friends*). Ryszard Lipczuk dokonał ich klasyfikacji i wyróżnił pięć głównych typów (Lipczuk 1992: 139):

1) Wyrazy dwóch języków o podobnej lub identycznej formie graficznej/fonetycznej, lecz o różnych znaczeniach.

Przykłady:

- *bajgiel* – obwarzanek z parzonego ciasta [niemiecki: der Beugel – rogalik]
- *cwibak* – śląskie ciasto biszkoptowe z bakaliami [niemiecki: der Zwieback – suchar]
- *forszmak* – sałatka z ziemniaków, śledzi, jajek i warzyw [niemiecki: der Vorschmack – przystawka]

2) Wyrazy o tym samym znaczeniu, lecz różnej pisowni.

Przykłady:

- *backpulwer* – proszek do pieczenia [niemiecki: das Backpulver]
- *bratering* – śledź opiekany w zalewie octowej [niemiecki: der Brathering]
- *durszlak* – cedzak, sito do przecierania potraw [niemiecki: der Durchschlag]
- *fesper* – podwieczorek [niemiecki: das Vesper]
- *fefer* – pieprz [niemiecki: der Pfeffer]
- *gris* – kasza manna [niemiecki: der Grieß]
- *kafe* – kawa [niemiecki: der Kaffee]
- *kartofel* – ziemniak [niemiecki: die Kartoffel]
- *majs* – kukurydza [niemiecki: der Mais]
- *sznaps* – wódka [niemiecki: der Schnaps]
- *zoda* – soda [niemiecki: die Soda]

3) Wyrazy o różnych cechach gramatycznych.

Przykłady:

a) śląskie słowa rodzaju żeńskiego, których niemieckie ekwiwalenty występują w rodzaju męskim lub nijakim.

- (ta) *fisza* – ryba [niemiecki: der Fisch]
- (ta) *gemuza* – warzywa [niemiecki: das Gemüse]
- (ta) *lewarka* – łyżka [niemiecki: der Löffel]
- (ta) *melka* – mąka [niemiecki: das Mehl]
- (ta) *pora* – por [niemiecki: der Porree]
- (ta) *tea* – herbata [niemiecki: der Tee]

b) niemieckie wyrazy rodzaju męskiego, których śląskie odpowiedniki występują w rodzaju żeńskim.

- (ten) *kugel* – potrawa z tartych ziemniaków [niemiecki: die Kugel]
- (ten) *lyberwurst* – pasztetowa [niemiecki: die Leberwurst]
- (ten) *wuszt* – kielbasa [niemiecki: die Wurst]

4) Wyrazy powstające z innej części mowy.

Przykłady:

- Śląski rzeczownik *brynka* – wódka pędzona, śliwowica – pochodzi od niemieckiego czasownika *brennen* oznaczającego: pędzić, destylować.
- Śląski rzeczownik *dymfer* – garnek do duszenia potraw, szybkowar – pochodzi od niemieckiego czasownika *dämpfen*, który oznacza: gotować na parze, dusić.

5) Wyrazy, które w języku docelowym nie posiadają właściwego odpowiednika.

Przykłady:

- Śląski rzeczownik *klapsznita*, czyli podwójnie złożona kromka chleba z dodatkami, został utworzony na podstawie dwóch oddzielnych niemieckich rzeczowników: *Klappe* + *Schnitte*.
- Śląski rzeczownik *kornemelka* oznaczający zupę mleczną zaprawianą mąką, to połączenie dwóch niemieckich rzeczowników: *Korn* + *Milch*.

Badanie empiryczne

Część teoretyczna niniejszego artykułu znalazła uzasadnienie w części praktycznej. Składa się na nią ankieta (w formie tabeli) przeprowadzona wśród mieszkańców Górnego Śląska, badająca stopień znajomości zapożyczonych niemieckich słów z dziedziny kulinariów. Użyte terminy zostały zaczerpnięte ze *Słownika Gwar Śląskich: godomy po naszymu, czyli po śląsku* Barbary i Andrzeja Podgórskich. W ankiecie brało udział 100 rodowitych mieszkańców Górnego Śląska – 50 kobiet i 50 mężczyzn; po 25 osób w każdej grupie wiekowej. W tabeli znalazło się 50 terminów do wypełnienia, a ankietowani zostali podzieleni na 4 kategorie wiekowe:

- (0–18)
- (19–25)
- (26–50)
- (50 +)

Wyniki badania pokazują, że Górnoszlązacy nadal posługują się śląskim słownictwem kulinarnym i przekazują je z pokolenia na pokolenie. Z 50 terminów aż 21 było znanych wszystkim ankietowanym. Należały do nich: *ajerkuchy*, *ajnlau*,

ajntopf, ajsbajn, bajlaga, backpulwer, bonbon, bratkartofle, durschlak, hawerfloki, kartofelsalat, kichle, klapsznita, kugel, leberwurst, melzupa, nudel, nudelzupa, sznelka, zista. Dziesięć pojęć kulinarnych zaczerpniętych z korpusu nie było znanych respondentom: *bajgiel, bratruła, cwibak, dymfer, filong, forszmak, futermel, galuszka, kamelek, knola.*

Poniżej przedstawiam rozpoznane słowa wraz z tłumaczeniami, które zostały zaproponowane przez osoby biorące udział w ankiecie. Celem ankiety było pokazanie możliwości przekładu terminów z gwary górnośląskiej za pomocą blisko-
znacznych ekwiwalentów.

Tabela 1. Wyniki badania ankietowego

Podany termin z gwary górnośląskiej	Propozycje tłumaczeń
Ajerkuchy	• racuchy (jabłka smażone w cieście) • naleśniki • placki z ciasta smażonego
Ajnlauf	• lane ciasto • lane kluseczki do zupy • zupa zacierkowa
Ajntopf	• potrawa jednogarnkowa • zupa jarzynowa • gęsta zupa z wieloma dodatkami (mięso, warzywa, ziemniaki)
Ajsbajn	• golonka
Bajlaga	• dodatek do chleba (wędlina, ser – jako bajlaga mleczna) • wkładka do klapsznity
Bakpulwer	• proszek do pieczenia

Bonbon	• cukierek • karmelek
Cwibak	• ciasto biszkoptowe z bakaliami • keks
Durszlak	• cedzak • przetak • sito
Hawerfloki	• płatki owsiane
Kartofelsalat	• sałatka kartoflana
Kichle	• ciastka amonowe (amoniaczki)
Klapsznita	• kanapka • dwie kromki chleba z bajlagą
Kugel	• potrawa z tartych kartofli • zapiekanka ziemniaczana
Leberwurst	• pasztetówka • kiszka pasztetowa
Nudel	• makaron/kluski
Nudelzupa	• rosół • każda zupa z makaronem
Sznelka	• wodzionka • szybka zupa z pokruszonego chleba
Zista	• babka piaskowa • babka ucierana

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując: zapożyczenia niemieckie mają ogromny wpływ na kształtowanie się gwary Górnego Śląska. Wiele aspektów językowych, takich jak: składnia, leksyka czy morfologia potwierdzają, że elementy z języka niemieckiego odgrywają istotną rolę w kształtowaniu się gwary Górnoszlązaka. Istnieją jednak pewne bariery, które mogą utrudnić prawidłowy model komunikacji międzyludzkiej. Do tych barier należy m.in. interferencja językowa.

Bibliografia

- Bondzio Wilhelm (1980), *Einführung in die Grundfragen der Sprachwissenschaft*, Leipzig.
- Dansczyk Arkadiusz (2013), *Sprachvariationsraum Oberschlesien. Das gegenwärtige Schlesische im Kontakt mit dem Deutschen und Polnischen*, Racibórz.
- Haugen Einar (1950), *The Analysis of Linguistic Borrowing*, „Language”, nr 26 (2), s. 210–231.
- Lipczuk Ryszard (1992), *Internacjonalizmy a „falszywi przyjaciele tłumacza”*, [w:] Jolanta Maćkiewicz, Janusz Siatkowski (red.), *Język a Kultura*, t. 7, *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wrocław.
- Mańczak-Wohlfeld Elżbieta (2006), *Angielsko-polskie kontakty językowe*, Kraków.
- Maras Tomasz (2009), *Błąd jako wielopłaszczyznowe zjawisko w przekładach studentów filologii germańskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Germanica”, nr 5, red. W. Sadziński, *Aktuelle Probleme der deutschen Sprache und Literatur*, s. 197–209.
- Podgórska Barbara, Podgórski Adam Kazimierz (2008), *Słownik Gwar Śląskich – Gódómy po naszymu, czyli po śląsku*, Katowice.